

Nevers, pour servir à l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 à 1659. – Berlin: Librairie de B. Behr, 1859. – 600 p.

18. Rousseau de la Valette M. Casimir roy de Pologne. – Lyon: Th. Amauly, 1679. – Т. II. – 331 p.

19. Salvandy N.-A. de. Histoire de Pologne avant et sous le roi Jean Sobieski. – Bruxelles: N.-J. Gregoir, V. Wouters et C-e, 1841. – Т. 1. – 332 p.

Надійшла до редколегії 29.05.13

Е. Луняк, канд. ист. наук, доц.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя, Нежин

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАВЛА ТЕТЕРИ В РЕЦЕПЦИИ ФРАНЦУЗСКИХ СОВРЕМЕННИКОВ

В статье рассмотрено состояние ознакомления французской общественности с ходом военных действий на Украине в 1663-1664 гг., проанализированы причины интереса французских дипломатов к личности Павла Тетери, собраны их свидетельства о нем.

Ключевые слова: Павел Тетера, казачество, Украина, французские дипломаты.

Y. Luniak, Ph.D. (equivalent in History), Associate Prof.

Nizhyn Mykola Gogol University, Nizhyn

ACTIVITY OF PAVLO TETERIA IN THE RECEPTION OF FRENCH CONTEMPORARIES

The article reviewed the state of French public familiarity with the course of military operations in the Ukraine in the 1663-1664, analyzed the reasons for the interest of French diplomats to the personality of Pavlo Teteria, collected their testimonies about him.

Keywords: Pavlo Teteria, Cossack, Ukraine, French diplomats.

УДК [9301.: 316.722(477)]

Г. Макушина, викладач

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, Миколаїв

ПОЛІТИЧНА І ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЕЛІТИ ГЕТЬМАНЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена історіографічному аналізу сучасних досліджень політичної та правової культури населення Гетьманщини в період Руїни.

Ключові слова: історіографія, доба Руїни, Гетьманщина, політична культура, правова культура, еліта, політичні традиції, політичні орієнтації, політичні цінності, політичні ідеали, правові традиції, правові цінності.

Цікавий, інтригуючий та сумнозвісний період Руїни охоплює другу половину XVII ст. В ці часи сформована за гетьманування Богдана Хмельницького еліта Гетьманщини переживає ряд складних політичних випробувань як внутрішнього, так і зовнішнього характеру з боку Центрально-Східної Європи, Російської та Османської імперій. В такі складні часи випала доля формуватись політичній еліті Гетьманщини.

Предметом дослідження даної статті є наукова спадщина сучасних українських істориків, присвячена аспектам розвитку політичної і правової культури доби Руїни.

Ретроспективний аналіз дослідження політичної історії Гетьманщини XVII-XVIII ст. здійснила В.М. Матях [10]. Аналізуючи тему україно-російських політичних відносин XVII-XVIII ст. в історіографії, вона констатує, що її представники на зламі XIX-XX ст. акцентували на самобутності розвитку українського етносу. У статті, присвяченій аналізу доробку представників сучасної вітчизняної історіографії з означеної проблеми, В.М. Матях визнає доволі представницьким цей напрямок дослідників як політико-адміністративного устрою Гетьманщини XVIII ст, так і суспільної свідомості її еліти [11].

В.Панашенко у монографії "Соціальна еліта Гетьманщини" звернула увагу на персональний склад органів влади української держави доби Руїни та впливу посади на ведення господарства [16].

Першими почали вивчати політичну культуру українського суспільства Б.Цимбалістий [23], Л.Нагорна [15] та П.Сас [17]. Згодом до них приєднався О.К.Струкевич [20].

Доповнює розуміння політичної і правової культури еліти Гетьманщини доби Руїни рівень її освіти. Вплив освіти на розвиток старшини вивчали С.М.Кагамлик [7], В.Д.Микитась [13], О.М.Апанович [2].

На формування політичної та правової культури впливала кар'єра старшин. В сучасній історіографії знаходимо окремі поодинокі спроби зробити аналіз цього явища. В.Щербак провів паралель між кар'єрним ростом гетьманів І.Самойловича та І.Скоропадського [27,

с. 185]. Т.Яковлева аналізує кар'єрний ріст І. Виговського [28, с. 97]. Його доповнює дослідження Ю.Мицика [14] В.Горобець, звернувши увагу на кар'єру старшин доби Руїни, акцентує на процесі консолідації політичної еліти, результатом якого було "у політичному житті Гетьманату закріпилася практика формування старшинських династій, у важливий фактор службового зростання перетворився на чинник належності до певного старшинського роду" [5, с. 10]. В.В.Кривошея вважає, що при гетьмані П.Дорошенкові вводиться вимога поступового кар'єрного росту, нижньою ланкою якого були сотенні уряди, а верхньою – генеральний.

Не можна уникати історіографічного аналізу наукової літератури, присвяченої зовнішньополітичній діяльності еліти Гетьманщини. Зазначимо, що А.Г. Бульвінський розглянув зовнішньополітичну діяльність Івана Виговського і прийшов до висновку: стосунки з європейськими державами, Османською імперією та Кримським ханством були ініційовані українською стороною [4].

В.В.Степанков дотримується думки, що старшина "була вихована на політичній культурі Речі Посполитої" [19, с. 190]. Разом з тим історик звертає увагу на достатньо глибокий рівень політичної самосвідомості більшої частини старшин [19, с. 191].

Звернемо увагу на дослідженні складових політичної культури: орієнтаціях, уявленнях, ідеях та ідеалах, поведінці. О.К.Струкевич дослідив політичні орієнтації старшини Гетьманщини, акцентувавши увагу на тому, що в період Руїни були поширені орієнтації на автономію, суверенітет, права і вольності, орієнтації на протекцію гетьмани пояснювали як один із шляхів до незалежності [20, с. 179], обумовлене підданство, договірність та добровільність у політичних стосунках, орієнтація на гетьмана як рівного володаря, орієнтації стосовно владиних функцій гетьмана, гарант незмінності суспільно-політичного устрою, легітимність влади гетьмана, орієнтації відносно монархічної форми правління, щодо правових засобів регулювання політичних відносин,

характеристика самовизначення старшин відносно інституції гетьманства [20].

Л.Г.Мельник розглянув орієнтацію на землеволодіння як прагнення захоплення вільних земель [12, с. 88]. Новосформована еліта не планувала відставати в цій справі від еліт Москви і Речі Посполитої.

Сучасний історик В.Горобець вважає, що "зважаючи на цілу низку факторів, орієнтування на суверенітет в умовах другої половини XVII ст. не набуло домінуючих позицій". Т.В.Чухліб розглядає орієнтації на незалежність І.Виговського через призму міжнародних відносин. На його думку, вони проявляються у його небажанні бути під протекторатом Олексія Михайловича [25, с. 88]. В діяльності І.Брюховецького вбачає прагнення відстоювати автономію Гетьманщини при активному залученні до Російської імперії. У такій політичній поведінці і проявляються орієнтації на автономію гетьмана [25, с. 129]. Орієнтацію на створення єдиної Гетьманщини бачить у контексті боротьби за вихід російських військ заради "збереження загальноукраїнської гетьманської булави перед загрозою її переходу до П. Дорошенка" [25, с. 131]. Проросійську політику І. Брюховецького Т.В.Чухліб вважає політичною помилкою.

В історіографії виділяється політична орієнтація на рівноправність у стосунках з іншими державами. Т.Яковлева вважає, що після Переяславської ради (1659 р.) державницька партія втратила юридичну базу для підписання договорів між Річчю Посполитою і Москвою [28, с. 349]. Т.Чухліб акцентує увагу на моменті відстоювання генеральною старшиною участі в обговоренні змісту Андрусівського договору 1667 р. між Російською імперією та Річчю Посполитою [25, с. 149].

Орієнтація на вибір протектора, на думку Т.Чухліба, з'явилася "в результаті чисельних військово-політичних кампаній, коли козацька старшина добре ознайомилася з проблемою міжнародного утвердження пруднайських князівств. Вона полягала в орієнтації місцевих еліт на три потужні сусідні сили – турецького султана, австрійського імператора та польського короля" [25, с. 529]. Алфьоров звертає увагу у своєму дослідженні на належність в роді Оліфіренків промосковської орієнтації [1].

В.Степанков розглядає орієнтацію гетьманів І. Виговського, П.Тетері, І.Брюховецького, Д. Многогрішного на батьківщину як один з головних факторів їх політичної поведінки, результатом якої була смерть за Вітчизну [19, с. 189]. З.Когут аналізує орієнтацію П.Дорошенка на територіальну цілісність Гетьманщини. Він занотує: "П.Дорошенко продовжував політику своїх попередників щодо висування претензій на руські землі Корони Польської й Південної Білорусії та поширив вимоги на московські території на східних рубежах козацької держави" [8, с. 65].

Політичні уявлення козацької старшини вивчали, З. Когут, Ф.Сисин, В.Смолій, В.Степанков, В. Станіславський, Т.Чухліб, Н.Яковенко. Т.Г.Таїрова-Яковлева дослідила питання політичних уявлень І.Самойловича про історичну належність території [21, с. 72].

У період Руїни старшина визначалась із політичними і правовими цінностями, займалась пошуком політичних і правових традицій. В процесі цього пошуку набула подальшого розвитку політична і правова свідомість. На думку О.М.Апанович, в цей період створюється концепція "про винятково важливу роль історичних знань в освіті і вихованні людини" [3, с. 95]. В.Шевчук вважає, що в Гадяцькому договорі викладені політичні ідеї доби Гетьманщини [26, с. 303]. Він зауважує, що І.Виговський висунув ідею Руського князівства, яку продовжував втілювати П.Дорошенко [23, с. 406]. В.Смолій та В. Степанков у монографії "Українська на-

ціональна революція XVII ст. (1648-1676 рр.)" політичними ідеями назвали соборність та незалежність [18, с. 309]. Т.Таїрова-Яковлева вважає дії І.Брюховецького щодо обмеження гетьманської влади "деградацією ідеї Гетьманщини" [21, с. 423].

Сучасні історики приділяють увагу і вивченню політичних ідеалів старшини доби Руїни. Т.Чухліб наводить концепцію три національної держави: польської, литовської та української, що панувала в українському суспільстві у 1658-1659 рр. [25, с. 190]. Ряд істориків вивчають політичні ідеали окремих представників старшини Гетьманщини [18, с. 367].

Історики підтверджують існування в політичній поведінці старшини принципу залякування королем. Його згадують у своїх наукових дослідженнях О.Гуржій [6], Т.Яковлева [29], Т.Чухліб [24], В.Смолій та В.Степанков [18]. "Діяльність гетьмана П.Тетері, в тому числі його політичну поведінку та орієнтації досліджує і захистив кандидатську дисертацію В.Газін" [9, с. 45].

Розглянемо історіографію правової культури еліти Гетьманщини періоду Руїни. Дослідженнями в цій галузі значно менші за кількістю і обсягом.

Сучасна дослідниця Т.Яковлева розглядає правотворчість І.Виговського та П.Тетерю, висуваючи думку про те, що ці гетьмани є авторами Переяславської, Межирічської та Гадяцької угод [29, с. 313].

В.Смолій та В.Степанков вважають обрання гетьмана І.Виговського переворотом [18, с. 74]. Тут постає питання законності як правової орієнтації старшини Гетьманщини.

Ряд конференцій, присвячених добі руїни. Одна з них проходила 9 жовтня 2009 р. у музеї-меморіалі гетьмана І.Виговського з нагоди 350-річчя Конотопської битви. Учасниками конференції було прийнято рішення подолати "білі плями" у цій історичній події та доповнити новими дослідженнями біографічні дані про І.Виговського [22]. Для вивчення політичної культури особистості гетьмана важливим є виступ С. Леп'яко, присвячений внеску І.Виговського у розвиток ідеї "Козацького князівства" [22]. Слід виділити доповіді В. Брехуценка та М.Пасічника, матеріали яких допомагають уточнити знання законодавства гетьманом та його оточенням та рівень її політичної свідомості. У 2011 р. в Кам'янець-Подільському відбулась "II міжнародна наукова конференція "Україна і Велике князівство Литовське в XVI-XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі". Виділимо виступ В.Газіна "Литовський чинник у військово-політичному протистоянні між Польщею та Московською державою у 1654–1667 рр.", який торкається європейських орієнтацій в політичній і правовій культурі еліти Гетьманщини.

Отже, сучасні дослідники приділяють увагу окремим аспектам політичної і правової культури гетьманів та їх найближчого оточення. Найбільшої популярності набули політичні погляди, поведінка, орієнтації, уявлення, знання законодавства та правосвідомість.

Тому в нових дослідженнях, присвячених даній тематиці, слід приділити увагу вивченню політичної та правової культури полкової і сотенної старшини періоду Руїни, поглибити її вивчення для проросійської, протурецької, пропольської та прошведської партій та звернути увагу на їх схожості та відмінності, поповнити їх персональний склад. Виявити загальні та окремі риси для кожної із партій. Окремі дослідження слід приділити політичній та правовій культурі гетьманів як лідерів держави та генеральній старшині, об'єднавши в комплексну працю. Свого науковця чекає проблема правової культури і глибоким аналізом усіх її складових: роз-

виток юридичної науки, правосвідомість, правотворчість, рівень досконалості законодавства, стан законності в суспільстві, правомірна поведінка та її результати.

Список використаних джерел

1. Алфьоров О.А. Представники роду Голубів та його відгалужень серед українського козацтва. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2009. – Вип. XXVI. – С. 41-51.
2. Апанович Е.М. Рукописная светская книга XVIII века на Украине. Рукописные сборники. – К., 1983.
3. Апанович О.М. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1997. – №2. – С. 92-97.
4. Бульвінський А.Г. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657-серпень 1659 рр.). // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 125-138.
5. Горобець В.М. Влада і соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України / Віктор Миколайович Горобець. – К., 2009.
6. Гуржий А.И. Сто великих личностей и событий казацкой Украины. – К., 2010.
7. Кагамлик С. Світло духовності і культури (з історії Києво-Печерської лаври XVII-XVIII ст.). – К., 2008.
8. Когут З. Кордони України: територіальні візії козаків в період від гетьмана Б.Хмельницького до гетьмана І.Самойловича. // УІЖ. – 2011. – № 3. – С. 50-73.
9. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К., 2008.
10. Матях В.М. Проблема державотворення в Україні XVII-XVIII у вітчизняній історіографічній науці другої половини XIX-початку XX ст. // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 58-73.
11. Матях В.М. Україно-російські відносини другої половини XVII-XVIII ст. (стан дослідження проблеми у сучасній історіографії) // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 110-117; 2004. – № 1. – С. 80-89.
12. Мельник Л.Г. Борьба за украинскую державность (XVII ст.). – К., 1995.
13. Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти та професори. – К., 1994.
14. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. – К., 2004.
15. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. / Лариса Панасівна Нагорна. – К., 1998.
16. Панащенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII-XVIII) ст. – К., 1995.
17. Сас П. Політична культура українського суспільства (Кінець XVI – перша половина XVII ст.: Навчальний посібник. – К., 1998.
18. Смолий В., Степанков В. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К., 1997.
19. Степанков В.В. Політична еліта Гетьманщини в роки революції (1648-1676 рр.): дискусійні проблеми формування. // Вісник Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієна. Історичні науки. – Кам'янець-Подільськ. – 2010. – Вип. 3. – С. 187-193.
20. Струкевич О.К. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). – К., 2002.
21. Таїрова-Яковлева Т.Г. До питання про історичні й територіальні уявлення козацької старшини наприкінці XVII ст. // УІЖ. – 2012. – № 4. – С. 67-73.
22. Тарасенко І.Ю. Наукові читання у музеї-меморіалі гетьмана Івана Виговського. // УІЖ. – 2009. – № 2010. – № 1. – С. 233-234.
23. Цимбалістий Б. Політична культура українців. // Сучасність. – 1994. – № 3. – С. 94-105, № 4. – С. 77-90.
24. Чухліб Т.В. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-початок 1680-тих років). – К., 2008.
25. Чухліб Т.В. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної української держави (1648-1721 рр.). – К., 2009.
26. Шевчук В.О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. – В 2-х книгах. – К., 2007. – Кн. 1.
27. Щербак В.О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К., 2000.
28. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст. Причини і початок Руїни. – К., 1998.
29. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини від Переяславської ради – 2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). – К., 2003.

Надійшла до редколегії 29.05.13

Г. Макушина, преподаватель

Николаевский национальный университет имени В.О. Сухомилинского, Николаев

ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА ЭЛИТЫ ГЕТМАНЩИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVII В. В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Статья посвящена историографическому анализу современных исследований политической и правовой культуры населения Гетманщины в период Руины.

Ключевые слова: историография, период Руины, Гетманщина, политическая культура, правовая культура, элита, политические традиции, политические ориентации, политические ценности, политические идеалы, правовые традиции, правовые ценности.

A. Makushina, Lecturer, Department of Philosophy

Mykolaiv National V.O.Sukhomlynsky University, Mykolaiv

POLITICAL AND LAW CULTURE THE ELITE OF HETMAN-STATE IN SECOND PART OF XVII CENTURY IN CONTEMPORARY UKRAINE HISTORIOGRAPHY

The article is devoting to the historiography of modern investigations in political and law culture of Hetman-State in period of Ruyna.

Key words: historiography, the period of the "Ruins", Hetman-State, political culture, law culture, elite, political traditions, political orientations, political valuables, political ideas, law traditions, law valuables.

УДК 930.1 (470) "20/21": 94 (477) "1658/1659"

В. Маслак, канд. іст. наук

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Кременчук

ЧОРНА РАДА 1663 Р. В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена аналізу доробку сучасних російських істориків в ділянці дослідження проблематики Чорної ради 1663 р. Досліджуються їхні концептуальні підходи та їх місце в історіографічній ситуації.

Ключові слова: Чорна рада, російська історіографія, Гетьманщина, Московія.

Чорна рада не належить в сучасній російській історіографії до числа провідних дослідницьких тем з української історії, однак так чи інакше привоювала увагу усіх тих дослідників, які заторкували історію Гетьманщини другої половини XVII ст., а особливо українсько-російських стосунків. З огляду на те, що очевидним наслідком Чорної ради стало різке розширення для Московської держави можливостей втручання в українські справи та інтеграції Гетьманщини до свого політичного тіла, на опцію сприйняття російськими істориками присутньо вплинув тягар

уявлень, обтяжених імперськими стереотипами, а також потужна історіографічна традиція з її очевидним опрогресивненням всього, що працювало на поширення московських впливів. Водночас далися взнаки нові інтелектуальні віяння, позначеними трансформаціями в суспільстві та науковому просторі на зламі XX-XXI ст.

Відтак в російській історіографії новітні дослідження Чорної ради накладаються на тривалу традицію, базоване на опції іманентної прогресивності цієї ради як події, що нібито відбивала потяг широкого загалу українсь-